

KİR BULIÇEV'İN *TRABZON'DAN DÖNÜŞ* ADLI BİLİM KURGU ROMANINDA *TRABZON**

Badegül CAN EMİR**

ÖZ

Her şeyin çok hızlı dönüştüğü teknoloji çağında, bilimsel parçalarla düş gücünü aynı paydada buluşturan bilim kurgu romanları, insanların bilişsel ihtiyacını karşılayan didaktik bir kaynak olarak dikkat çeker. Bilim kurgu yazarları alternatif ya da olası gelecek hikâyeleriyle yaşanması muhtemel olan bir evren sunarak bilime kurtarıcı bir rol biçerler. Rus edebiyatında bilim kurgu romanlarının dikkat çeken temsilcilerinden biri, bilimin bu rolüne değinen, Oryantalist yazar Kir Bulıçev'dir. Oryantalist yazar gerek akademik gerekse edebi çalışmalarında yaratıcı rotasını genellikle doğuya çevirmiştir. Yazarın rotasını çevirdiği güzergâhlardan biri de tarihsel gelişim süreci içinde siyasi, sosyal, kültürel ve demografik dönüşümüyle dikkat çeken Trabzon'dur. Kir Bulıçev, *Chronos Nehri* (Река Хронос) adlı ünlü bilim kurgu üçlemesinin *Trabzon'dan Dönüş* (Возвращение из Трапезунда) adlı son romanında Trabzon'u kurgusuna taşımıştır. Çalışmada 20. yüzyılda yazılmış *Trabzon'dan Dönüş* adlı bu Rus bilim kurgu romanından hareketle 1917 yılında Trabzon'un içinde bulunduğu siyasi, sosyal, ekonomik ve demografik hava değerlendirilmiş, Trabzon'a yapılan arkeolojik gezinin oluşum koşulları ve amaçları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Rus Edebiyatı, Kir Bulıçev, Bilim kurgu, *Trabzon'dan Dönüş*, Trabzon Arkeolojik Keşif Gezisi

TRABZON IN THE SCIENCE FICTION NOVEL BY KIR BULYCHEV *RETURN FROM TRABZON*

ABSTRACT

In a rapidly developing technological age, science fiction novels become more popular since they appeal to readers' minds and cognitive faculties by combining imagination and scientific elements. Science fiction authors play an inspiring role for science by providing it with stories that present alternative or probable future realities. One of the most interesting science fiction authors of Russian literature is an Orientalist Kir Bulychev who touches on this role of science. As an Orientalist historian, the author's creative focus has been directed mainly to the East, be it in his academic or literary works. The author also sets a course for Trabzon which is significant for the political, social, cultural and demographic transformation undergone throughout its historical development. In *Return from Trabzon* (Возвращение из Трапезунда), the final installment of the famous *Chronos River* (Река Хронос) trilogy, Kir Bulychev brings

* Gönderim tarihi: 16.07.2019. Kabul tarihi: 22.08.2019

** Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, TRABZON. canbadegul@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1046-1188.

Trabzon into his fiction.

The study evaluates the political, social, economic and demographic atmosphere of Trabzon in 1917 and focuses on the circumstances and purposes of the formation of the archaeological trip to Trabzon, as derived from a 20th century Russian science fiction novel named *Return from Trabzon*.

Keywords: Russian literature, Kir Bulychev, Science fiction, *Return from Trabzon*, the Trabzon Archaeological Discovery Trip

Giriş

20. yüzyılda ilk kez Mühendis Hugo Gernsback tarafından ortaya atılan bilim kurgu (Science-fiction), bir konunun yazarın hayal gücü ve bilimsel parçalarla tamamlanmasıdır. Bilim kurgu TDK sözlüğünde “*Çağdaş bilim verileriyle düş gücünden oluşan film, roman vb.*”¹ sözleriyle tanımlanır. Yelena Kozmina ise bilim kurgu romanlarını (Научная фантастика) bir hikâyeyi bilimsel (ya da sözde bilimsel) parçalarla birleştiren eserler olarak yorumlar ve çıkış noktasını teknolojinin bir insanın hayatına güçlü bir şekilde girmesine, bilimsel ya da daha doğrusu teknik araştırmanın hızla büyümesine bağlar.² İsim babası kabul edilen Hugo Gernsback bilim kurguyu tanımlarken bilimin ve düş gücünün birleşmesine bir oran biçer ve bilim kurguya edebiyatın % 75’i ve bilimin % 25’inden oluşan özel bir tür, bilimsel ve sanatsal bir eser olarak yaklaşır.³ Hugo Gernsback bu oranlarla aynı zamanda bilim kurgu eserlerinin bir sanat ürünü olduğundan ve didaktik bir işlev gördüğünden söz eder: “*Bu inanılmaz hikâyeler, sadece son derece ilginç okumalar için fırsat sunmaz; dahası onlar her zaman öğreticidirler. Bize başka bir şekilde yapamayacağımıza dair bilgi verir ve bunu çok çekici bir biçimde yaparlar.*”⁴ H. Gernsback’ın aksine Mihail Bahtin, bu formdaki eserleri edebi eserden ziyade felsefi bir eser olarak kabul eder. Bu düşüncesinin temelini böyle bir türün melez bir eğitim biçimi oluşuna dayandırır, ona göre bilim ve sanatın bulunduğu bu tür artık sadece edebi kabul edilemez, edebi ve felsefi bir formdadır.⁵ Nitekim zamanda yolculuk, koloniler arası savaş, kıyamet, dünyanın geleceği, mucizevi buluşlar, robotlar, klonlama, genetik vb. pek çok konudan oluşan konu yelpazesini her geçen gün genişleten bilim kurgu, bilimin esaslarına dayanarak yarattığı kurgusal dünyada gerçek yaşamdan izler barındırır.⁶ Böylece bilim kurgu eserleri gerçek yaşamın

¹ *Türkçe Sözlük: I A-J*, Haz., İsmail Parlatır-Nevzat Gözaydın-Hamza Zülfikar-Belgin Tezcan Aksu-Seyfullah Türkmen-Yaşar Yılmaz, 9. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 295.

² Yelena Kozmina, “Fantastika načala XX veka v janrovom osveşçenii”, *Nauçnyy dialog*, № 6, 2017, s. 149.

³ Hugo Gernsback, “Fiction Versus Facts”, *Amazing Stories*, 4/1, 1926, s. 291.

⁴ Hugo Gernsback, “A New Short of Magazine”, *Amazing Stories*, 1/1, 1926, s. 3.

⁵ M. B. Freydizm, *Formal’nyy metod v literaturovedenii. Marksizm i filosoifiya yazıka. Stat’i, Labirint*, Moskva 2000, s. 317.

⁶ Melda Karagöz, “Işın Çağı Çocukları’nın Bilim Kurgununun Temel Kavramları ve Çocuk/Gençlik Yazını Bağlamında İncelenmesi”, *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 3/4, 2015, s. 43.

yansıması, yazarın düş gücü ve eserin geleceğe yönelik verdiği yeni fikirler sacayağında öncekinin dönüşümüne ve yeni bilimsel ve kültürel geleneklerin ortaya çıkmasına katkıda bulunur. Bu durumda bilim kurgu, olasılıkları öngören kültürel-tarihsel bir görüngü olarak not edilmelidir. Bu görüngünün kökleri dini ve felsefi öğretilere, romantik eserlere ve Rönesans'ın sosyal ütopyalarına dayanır. Böylece medeniyet ve kültürün tarihsel gelişimi bağlamında ortaya çıkan bilim kurgu gelişimini modern bilim ve bilimsel öngörü ile eş zamanlı olarak tamamlar.⁷

Araştırmacı, Pelin Melisa Somer'in de ifade ettiği gibi, bilim kurgu, teknoloji ve benzeri oyuncakları bilimin elinden alarak onlara bilimin henüz şekillendirememiş olduğu yeni bir biçim kazandırır.⁸ Bu biçimde eser bilimin başat görevini yerini getirir; bilimin sorunlarına dikkat çekerek sanat yoluyla kullanım ağını genişletir. Nitekim Boris Lyapunov'un da dile getirdiği gibi bilim kurgu romanlarının asıl işlevi sadece bilimi popülerleştirmek değil, aynı zamanda sanatsal yollarla teşvik etmek, okurun duygularını ve hayal gücünü etkilemektir.⁹ O halde bilim kurgunun asıl varlığı insanı bilişsel açıdan doyurmaktır. Zira insan ruhunun en temel ihtiyaçlarından biri, çevredeki dünyanın özellikleri hakkında bilgi edinmeye yönelik bilişsel ihtiyaçtır.¹⁰ Bilim kurgu eserleri de bu bilişsel doyumu diğer kurmaca türleri gibi gerçeklikten faydalanarak sağlar. Zira roman türünün ortaya çıkmasından bu yana kurmaca ile gerçekliğin yolu bir şekilde kesişmiş ve baskın akım ise her zaman gerçekçilik olmuştur. Akademisyen Karun Çekem'in ifade ettiği gibi en gerçekçisinden en fantastiğine kadar tüm kurgular, gerçeklikle şu veya bu şekilde ilişkilendirilir.¹¹ Bu, esasen kurmacanın işlevlerini uygulama biçimidir. Kurmaca, yerine getirmesi gereken işlevleri eleştirmen Robert Scholes'in belirttiği gibi farklı tarihsel dönemlerde, gerçeklikle farklı tarzlarda ilişkilenecek yerine getirir.¹² Bilim kurgu sanatı da gerçeklikle kurulan böyle bir ilişki ağında sırtını bilimin esaslarına dayayarak oluşturulan bir kurgu dünyası olarak var olur.

Rus edebiyatında da farklı tarihsel dönemlerin getirdiği farklı toplumsal ve siyasi koşulların etkisi altında gelişen bir bilim kurgu sanatının varlığından söz edilebilir. Rus edebiyatında bilim kurgu kimi zaman koşulların etkisiyle etkin bir roman türü olur, kimi zaman da yetersiz kalır. Örneğin 20. yüzyılın başında Rus edebiyatında Ekim Devrimine kadar bilim kurgu önemli bir yer tutmaz. Bunun nedeni aydın kesimin devrime hazırlanmakla meşgul oluşudur.¹³ Ekim Devriminin

⁷ Yevgeni Tsvetkov, "Nauçnaya fantastika i nauçnoye predvideniye", *Vestnik severnogo (arktiçeskogo) federal'nogo universiteta. Seriya: gumanitarnye i sotsial'nye nauki*, № 1, 2008, s. 50.

⁸ Pelin Melisa Somer, *Mimarlık ve Bilim kurgu Edebiyatında Mekân Okumaları*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 23.

⁹ Boris Lyapunov, "Fantastika i jizn", (O nauçno-fantastiçeskom oçerke)", *Voprosi literaturı*, № 12, 1959, s. 52.

¹⁰ Tsvetkov, *a.g.m.*, s. 50.

¹¹ Karun Çekem, *Bilim kurgu Edebiyatında Araçsallık – Özgürlük Gerilimi: Makine/İnsan*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2018, s. 41.

¹² Robert Scholes, *Structural Fabulation: An Essay on the Fiction of the Future*, University of Notre Dame Press, Notre Dame 1975, s. 11.

¹³ Georgi Gureviç, *Besedi nauçnoy fantastike, Prosveşçeniye*, Moskva 1991, s. 142.

ardından da bilim kurgunun hemen gelişme kaydettiğini söylemek doğru olmaz, ancak İç Savaşın (1918-1922) ardından özgürce gelişme umudu doğar ve bu tür artık ilk filizlerini vermeye başlar. Bilim kurgu eserlerinin bu ilk filizlenme aşamasında Aleksey Tolstoy'un *Aelita* (Аэлита,1923), *Mühendis Garin'in Hiperboloidi* (Гиперболоид инженера Гарина,1927) adlı romanları, İlya Erenburg'un *Vazife D.E.* (Трест Д. Е.,1923) romanı, Mihail Bulgakov'un *Köpek Kalbi* (Собачье сердце, 1925) povesti ve Yevgeni Zamyatin'in *Biz* (Мы,1924) romanı, Aleksandr Bogdanov'un *Kızıl Yıldız* (Красная звезда, 1908), Aleksandr Belyayev'in *Hava Tüccarı* (Продавец воздуха,1928) gibi eserleri okurun dikkatini çeker. Bilim kurgunun sözü geçen filizlenme dönemine birinci beş yıllık plan yılları (I пятилетний план, 1928-1932) bir duraklatma yaşatır. 30'lu yılların bilim kurgusu ayrıca bir çocuk türü haline gelmiştir.¹⁴ Birinci beş yıllık planın ardından bilim kurguda Aleksandr Kazantsev, *Yanan Ada* (Пылающий остров,1940-1941), Yuri Dolguşin, *Mucize Janaratörü* (Генератор чудес, 1939), Grigori Adamov, *İki Okyanusun Gizemi* (Тайна двух океанов, 1938) ve *Yeraltının Fatihleri* (Победители недр,1937) eserleriyle ilgi uyandırır.¹⁵ 1941 yılından sonra İkinci Dünya Savaşı nedeniyle bir duraklatma yaşayan bilim kurgu sahası İvan Yefremov'un denizciler ve jeologlar hakkındaki hikâyeleriyle yayın sürecine kaldığı yerden devam eder. 1950'li yıllar, İ. Erenburg'un *Çözülme* (Омменель,1954) romanıyla *çözülme* yılları olarak anılır.¹⁶ Bu yıllardan sonra Anatoli Dneprov, Aleksandr Poleşçuk, Vladimir Savçenko, Valentina Juravyova, Genrih Altov, Aleksandr Gramov, İlya Varşavski, Sever Gansovski, Dmitri Bilenkin, Kir Bulıçev vd. yazarların eserleri literatüre girer. Söz konusu yazarlar arasında, çalışmamızda inceleme konusunu oluşturan Trabzon'dan Dönüş romanının yazarı Kir Bulıçev (1934-2003) bu dönemin en karakteristik yazarlarından biri olarak dikkat çeker.¹⁷

Kir Bulıçev ve Trabzon'dan Dönüş Romanı

Yazar, oryantalist, senarist, çevirmen Kir Bulıçev, 1960-2000'li yılların Rusya'sında önde gelen ve üretken yazarlardan biri olarak tanınır. Asıl adı İgor Vsevolodoviç Mojeiko'dur; SSCB Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsü Tarih Bilimleri Doktoru olan İgor Mojeiko, akademik görevi nedeniyle hoş karşılanmayacağını bildiği için bilim kurgu yazarı olduğunu gizler ve Kir Bulıçev¹⁸ takma adını tercih eder. Moskova Devlet Pedagoji Yabancı Diller Enstitüsü mezunu olan yazar SSCB Büyükelçiliğinde tercüman olarak iki yıl süreyle gönderildiği Burma'da Asya'yı tanıma fırsatı bulur ve sonrasında SSCB Bilimler Akademisi Doğu

¹⁴ Leonid Geller, *Vselennaya za predelom dogmi: razmuşleniya o sovetskoy fantastike*, Overseas Publications Interchange Ltd, London 1985, s. 71.

¹⁵ Gureviç, a.g.e., s. 143.

¹⁶ Gureviç, a.g.e., 144.

¹⁷ Gureviç, a.g.e., 145.

¹⁸ Adını eşi Kira Alekseyevna'dan alır ve Bulıçev soyadı da annesi Mariya Mihaylovna'nın kızlık soyadıdır. Bkz. *Tayna vsevdonima: kak uçeny İgor Mojeiko stal pisatelem Kirom Bulıçevim*, <https://www.eg.ru/culture/663183-tayna-psevdonima-kak-uchenyy-igor-mojeiko-stal-pisatelem-kirom-bulychevym-059780/> (Erişim Tarihi: Mayıs 2019).

Araştırmaları Enstitüsü'nde Pagan Devleti üzerine doktorasını tamamlar. *İravadi Kıyılarında 5.000 Tapınak* (5000 храмов на берегу Иравати, 1967) adlı eseriyle Pagan Krallığı'nın tarihini araştırır. Daha sonra sosyalist ülkelerde 7 ve 37 *Harika* (7 и 37 чудес, 1980) olarak değiştirilerek yayınlanan *Diğer 27 Harika* (Другие 27 чудес, 1969) adlı bir diğer monografisini yazar. Ortadoğu Suriye ve Lübnan şehirlerini, Hint ve Birmanya tapınaklarını, Kamboçya'daki Angkor Wat'ı, Samarkand ve Buhara camilerini, Çin Seddi'ni anlatan bu kitap Doğu'nun az bilinen mimari anıtlarını içermektedir.¹⁹ *Burma Tarihi* (Историю Бирмы), *Hint Okyanusunda* (В Индийском океане), *1185 Yılı: Doğu-Batı* (1185 год: Восток–Запад) adlı çalışmaları yazarın doğu tecrübesine dayalı bilimsel çalışmalarından birkaçıdır. Tarihçi yazar Çin, Japonya, Burma, Gana, Portekiz, Fransa, İngiltere, Rusya ile ilgili hem tarih hem Ortaçağ üzerine özgürce çalışmıştır. Kir Buluçev, oryantalistlerden çeviriler yapan, bilim kurgu yazan ve filmler için senaryolar kaleme alan klasik oryantalistlerden farklı bir bilgin olarak dikkat çekmiştir.²⁰ Nitekim araştırmacı, yazar Yevgeni Gluşenko yazarın söz konusu farklı yanına değinerek onu, güçlü ve usta bir yaratıcı şöyle olarak değerlendirir: “*Bana öyle geliyor ki, yazma kariyerine alışılmadık bir bilim kurgu yazarı, yani parodik bir yönelim olarak başlayan yazar, yavaş yavaş 19. yüzyılın güçlü bir nesir yazarı olan geleneksel bir gerçekçi oldu. O sadece bir diyalog ustası değil, ayrıntıların ustası, karakterin, sahnenin ve peyzajın ayrıntılı bir tanımını yapıyor...*”²¹ Dolayısıyla yazar Kir Buluçev, yani oryantalist tarihçi İ. Mojeiko aktif olarak neredeyse kırk yıl boyunca eserler üreten aynı kişi olarak farklı yaştaki okurların dikkatini çeken bir yaratıcı kumbarasına sahiptir. Yayınların kronolojisi, 1960'ların sonundan ve 1990'ların ortalarından itibaren otuz yılı kapsamaktadır.²²

Kir Buluçev, *Vokrug sveta* (Вокруг света) dergisi için denemeler yazarak başladığı yazarlık hayatında *Chronos Nehri* (Река Хронос), *Başına Bir Şey Gelmeyen Kız* (Девочка, с которой ничего не случится, 1965), *Dünyalı Kız* (Девочка с Земли, 1974), *Önümüzdeki Yüz Yıl* (Сто лет тому вперед, 1978), *Milyonlarca Serüven* (Миллион приключений, 1982), *Gelecekte Kız* (Девочка из будущего, 1984), *Hovarda* (Непоседа, 1985), *Asteroit'in Esirleri* (Пленники астероида, 1988), *Alisa'nın Yeni Maceraları* (Новые приключения Алисы, 1990), *Akvaryum Balıkları Satışa Çıktı* (Поступили в продажу золотые рыбки, 1972), *Mars İksiri* (Марсианское зелье, 1971), *İnsan Gibi İnsanlar* (Люди как люди, 1975), *Yaz Sabahı* (Летнее утро, 1979), *Geçiş* (Перевал, 1979), *Doktor Palış* (Доктор Павлыш), *Büyücünün Kaçırılması* (Похищение чародея, 1989), *Mercan Kalesi* (Коралловый замок, 1990), *Alt Kattaki Ölüm* (Смерть этажом ниже, 1989), *Kırk Yıl Sonra Aşk Tanrısı* (Купидон через сорок лет, 1998) gibi eserleriyle tanınmış bir yazar olarak yaratıcı kumbarasını doldurur.

¹⁹ Anton Zaharov, “İgor Mojeiko i Moskovskaya škola vostokovedeniya”, *Yugo-vostochnaya aziya: aktual'nye problemi razvitiya*, tom 1, № 1 (38), 2018, s. 13.

²⁰ Zaharov, a.g.m., s. 18-19.

²¹ Yevgeni Gluşenko, “Naperegonki so vremenem”, *Kir Buluçev i yego druz'ya: memorial'ny sbornik proizvedeniy Kira Buluçeva i vospominaniy o nem yego druzey*, sost. Kira Şosinskaya, Ye. Gluşenko, Mihail Manakov, Lev Mints, Çelyabinskij dom peçati, Çelyabinsk 2004, s. 126.

²² M. Yu. Manakov, *Bibliografiya Kira Buluçeva*, Çelyabinsk 1999, s. 3.

Kir Bulıçev'in kumbaradaki eserleri arasında *Chronos Nehri* adlı 1992-2003 yılları arasında tamamladığı üçleme son derece dikkat çekicidir. Üçlemede çalışmamıza konu olan *Trabzon'dan Dönüş* (Возвращение из Трапезунда) romanının yanısıra *Varis* (Наследник), *Dyulber'in Hücumu* (*Штурм Дюльбера*) romanları da yer almaktadır. Romanların konu zemini, Şubat ve Ekim Devrimleri, Birinci Dünya Savaşı ve iç savaş üzerine inşa edilmiştir. Böylece tarih ve edebiyatın bilime yaslanarak bir araya getirildiği üçleme, Mihail Manakov'un da altını çizdiği gibi, "Chronos Nehri, Kir Bulıçev'in her iki yaratıcı tarafının, her ikisinin de temel özellikleri olan, tarih ve edebiyatın somutlaştırıldığı eşsiz bir edebi projedir."²³ Okur bu romanda Ağustos 1913'te *Chronos Nehri* serüvenine başlar ve her üç romanında başkahramanları olan Andrey ve Lidoçka ile birlikte Aralık 1917'ye kadar onlarla yolculuk yapar.

Trabzon'dan Dönüş (Возвращение из Трапезуна) *Chronos Nehri* üçlemesinin son romanıdır. Birinci Dünya Savaşı, iç savaş gibi konular üzerine inşa edilen roman 1917 Trabzon'una dair önemli ayrıntılar içermektedir. Roman, *Yeniden Mart-Nisan 1917 yılı* (Снова март- апрель 1917 г.), *Mayıs 1917 yılı* (Май 1917 г.), *Yaz 1917 yılı* (Лето 1917 г.), *6 Eylül 1917 yılı* (6 сентября 1917 г.), *Sonbahar 1917 yılı* (Осень 1917 г.), *Ekim-Aralık 1917 yılı* (Октябрь- декабрь 1917 г.) ve *Aralık 1917 yılı* (Декабрь 1917 г.) olmak üzere yedi bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerde yazar Birinci Dünya Savaşı süreci, Rusya açısından bu savaşın sonu ve iç savaşın başı olmak üzere üç farklı dönemi öyküler. Gerçekliğe sıklıkla bağlı kalan romanda kurgunun bilimsel zemin üzerine oturtulması eserin bilim kurgusal bir tür olarak düşünülmesine neden olur. *Trabzon'dan Dönüş* adlı romana zaman, kişiler ve mekân açısından bakıldığında şu detaylar gözlemlenir: Romanda anlatılan öykünün zamanı dikkate alındığında olay 1917 yılında geçmektedir. Romana kişi kadrosu açısından bakıldığında başkahraman Andrey Berestov, Lidoçka, Profosör Avdeyev, Ahmet, Boris, Vrevski, Prenses Olga, Rossiyski, Tema Karas, Yarbay Metelkin, İvan İvanoviç, Fyodor Uspenski, Subay Mitin, Yelisey Yevseyeviç, Graf Teodor, Mariya Fedorovna, Refik, Osman Gürbüz, Sergey Berestov, Glaşa vd. kişiler kalabalık bir kadroyla okurun karşısına çıkar. Romanda mekân olarak Simferopol, Yalta, Sevastopol, Odessa, Trabzon, Batum, Chronos nehri vb. gibi pek çok şehir yer almaktadır.

Konuyu daha anlaşılır kılmak için romanı şöyle özetleyebiliriz; *Trabzon'dan Dönüş*, Müfettiş Vrevski'nin teğmen Nikolay Bekker'i yanına çağırmasıyla başlar. Sergey Berestov ve hizmetçisi Glafira Branitskaya (Glaşa) cinayeti davası kapanmamıştır. Vrevski, dolabındaki iki mavi dosyayı Bekker'in önüne koyar; bunlardan biri Berestov davası, diğeri de asker kaçakları dosyasıdır. Kaçak askerlerin dosyası kapatılmış, ancak Berestov davası devam etmektedir. Bu dava, başkahraman Andrey Berestov ile ilgilidir. Annesini küçük yaşta kaybeden Andrey üvey babasıyla birlikte Simferopol'de yaşar, sonra Yalta şehrindeki teyzesi Mariya Pavlovna'nın yanına taşınır. Yalta'daki okulda Ahmet ve Boris'le, üvey babasını ziyareti sırasında da Lida

²³ M. Yu. Manakov, "İstoriçeskaya dostovernost' romanov Kira Bulıçeva iz tsikla 'Reka Hronos'", *Izvestiya vıssih uçebnih zavedenii*, no 3, 2013, s. 102.

(Lidoçk) ile tanışmıştır. Andrey okuldan mezun olduktan sonra Moskova Üniversitesi'nde Tarih Fakültesine girer, tatillerde Profesör Avdeyev'in rehberliğinde arkeolojik kazılara katılır. Yine bir tatili sırasında üvey babasını ziyaret ettiğinde üvey babası evine yapılan soygun amaçlı saldırıda öldürülür. Ölmeden önce üvey babası ona demir bir sigara kutusuna benzeyen bir cihaz ve bir defter verir. Defterde bu cihazın zamanda yolculuk yapmaya yaradığını ve nasıl çalıştığını anlatan bir yazı vardır. Tek yapılması gereken şey kutunun üstüne bir tarih yazıp düğmeye basmaktır. Andrey'de bu cihazdan iki tane vardır; birini üvey babası, diğeri de evde çalışan hizmetçi vermiştir. Andrey, üvey babası Sergey Berestov ve onun hizmetlisi Glafira Branitskaya'nın ölümüyle suçlandığı için her gün eve polisler gelip gider. Bu nedenle Andrey kutuyu Lidoçka'ya verir. Andrey suçlamalar nedeniyle tutuklanıp hapse girdikten sonra Lidoçka Andrey'i ziyarete gelir. Hapisten çıkması için cihaza tarih yazıp onu Andrey'e verir ve diğer kutuya da aynı tarihi yazacağına söz verir. Böylece onlar yazılan tarihte buluşacaklardır. Andrey zamanda yolculuk yapmasını sağlayan bu cihaz vasıtasıyla hapisneden çıkar ve Lidoçka da ailesine bir mektup yazıp cihazı kullanır. (Bu süreçte yardımcıları üvey babasının bir arkadaşı olan Pan Theodor'dur. Fakat ikisi de daha yeni yeni kullanmaya başladıkları ve cihaza yazacakları tarihi yanlış yazdıkları için hemen buluşamazlar). Bu andan itibaren Lida (Lidoçka) ile zamanda yolculuk etmeye başlarlar ve gelecekte farklı bir zamanda ortaya çıkarlar. Andrey zamanın akışıyla kendini komutanın ofisinin binası ile yüksekte bulunan taştan bir çitin arasındaki dar koridorda bulur. 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı sırada yaşayan Andrey, üç yıl sonra 1917 yılına gelmiştir. Arada geçen bu sürede, Romanov hanedanlığının devrilmiş olduğunu, geçici hükümetin ve ülkede Vladimir Lenin liderliğindeki Bolşeviklerin iktidara geldiğini, savaşın hala devam ettiğini ve hem Fransa'da hem de Baltık ülkelerinde askeri harekâtlar gerçekleştiğini gazetelerden öğrenir. Andrey, Vrevski'den kaçarken böyle bir devletin çökebileceğini ya da içinde gerçek bir devrim olabileceğini hiç düşünmemiştir. Andrey için artık Lidoçka'yı bulup yeni bir hayata başlama zamanıdır. Arkadaşı Kolya'nın kız kardeşi Nina ile karşılaşır onun yardımıyla teyzesi Mariya Pavlovna'nın evine girip teyzesinin ona bıraktıklarını bulur, sonra Tatar arkadaşı Ahmet'le karşılaşır. Ahmet onu Yalta yakınlarında bir ormandaki barınağına götürür. Burada yaklaşık yirmi kişiden oluşan Tatar askerler vardır ve bunlar devrim sonrası burada Tatarların bağımsızlığı ve Rusya'dan ayrılması için Ahmet'in liderliğinde bir araya gelmişlerdir. Andrey onlar sayesinde her gün Lidoçka'yla buluşma yerlerini kontrol eder. Zamanını böyle geçirirken okuldan hocası Prof. Avdeyev ile karşılaşır. Avdeyev Rus birlikleri tarafından işgal edilen Trabzon'a keşif gezisine giderken Yalta'da durmuştur ve Andrey'i bu geziye katılmaya davet eder. Andrey, 'Lidoçka'yı mı beklemeli yoksa kendisi için gerçek (esaslı) bir tecrübe olacak bu kazıya mı gitmeli' seçenekleri arasında sıkışıp kalır ve nihayetinde Avdeyev'in davetini kabul edip "İzmail" vapuruyla Trabzon'a gider. Onlar Trabzon'a vardığında Profesör Uspenski başkanlığındaki Petrograd Üniversitesi'nden üç arkeolog zaten Trabzon'da²⁴

²⁴ 1916'da Trabzon'un işgalinden sonra Rus bilim adamları bölgedeki Bizans varlığını araştırmak için arkeolojik çalışma yapmışlardır. Çalışma ekibi, özellikle 1204-1461 yılları arasında bölgede

çalışmaktadır. Onlar tarafından karşılanan ekip Galata Otel'i'ne yerleştirilir. Kazı başlamadan önce keşif ekibi Trabzon'un turistik yerlerine geziler yaparlar. Altınbaşlı Meryemana Kilisesi, St. Eugene Kilisesi, Aziz John kulesi vb. alanlar ziyaret edilir. Keşif ekibi çalışmaları tamamlayamadan yeni siyasi gelişmeler nedeniyle geri çağrılır (Bu sırada Andrey de durumunu Lidoçka'ya mektupla bildirmiştir). Bu beklenmedik gelişme nedeniyle keşif ekibi önemli arkeolojik keşifler yapamadan Batum yönünde gemiyle Trabzon'dan ayrılır. Böylece Trabzon arkeolojik keşif gezisi sona erer. Gemi, Batum'a yaklaşırken yüzen bir mayına çarpar ve batar. Andrey yüzerek kurtulur ve sahilde Lidoçka ve Ahmet tarafından karşılanır. Pan Theodor'dan, araştırmacı Vrevski'nin emekli olduğu için üvey babasının cinayet davasının kapandığı ve Andrey'in artık aranmayacağını bildirilen bir mesaj gelir. Andrey ve Lidoçka, Simferopol'e geri dönerler. Simferopol'e döndükten sonra evlenir ve Yalta'ya seyahatler yaparlar. Bunların birinde Ahmet ve devrimcilere katılan Kolya Bekker ile karşılaşılır. Ülkede bir devrim vardır ve süreç çok hareketlidir. İki sigara kutusunu Pan Teodor'a vermişlerdir, fakat bir sabah evden çıktıklarında Teodor'un o iki sigara kutusunu evin önüne bıraktığını görürler. Bundan sonra Andrey ve Lidoçka, zamanda yolculuk yapan, kendilerini "Chronos nehri boyunca yürüyenler" diye isimlendiren bir grup insanla birlikte olayların önceden ne şekilde gelişeceğini bilerek tarihin akışını etkiler, her şeyin mümkün olduğunca iyi olmasını sağlarlar.

Trabzon'dan Dönüş Romanında Trabzon'a Yapılan Arkeolojik Keşif ve Trabzon İzlenimleri

Trabzon'dan Dönüş romanı 1917 yılında Trabzon'a yapılan arkeolojik keşif hakkında bilgi vermekle birlikte okurun zihninde Trabzon'un sosyal, ekonomik, siyasi ve demografik tablosunu çizmektedir. *Trabzon'dan Dönüş*'ün okura verdiği gerek tarihi süreçle gerekse arkeolojik keşif gezisiyle ilgili bilgiler gerçekle de örtüşmektedir. Nitekim bu bilgilerin gerçekle olan ilişkisini arkeolojik keşif gezisiyle ve Trabzon tarihiyle alakalı birincil ve ikincil kaynaklar açıkça ortaya koymaktadır. Trabzon'a yapılan arkeolojik keşif gezisi ile ilgili neler bilinmekte ve roman bunu nasıl ifade etmektedir? 1916-1917 yılları arasında gerçekleşen Trabzon'daki arkeolojik keşif gezisi, zor bir tarihsel süreç olan Birinci Dünya Savaşı devam ederken gerçekleşmiştir. O günlerde Rusya, İtilaf Devleti'nin bir parçası olan İngiltere ve Fransa'nın müttefikidir ve Balkanlardaki Slav devletlerinin Osmanlı İmpara-

hüküm sürmüş olan Trabzon Rum Devleti'nin kalıntılarını kayıt altına almaya girişmiştir. Ortaçağ Trabzon Komnenoslarının tarihi bilimsel olarak ise ilk kez Alman Bizantolog Jakob Philipp Fallmerayer tarafından *Trabzon İmparatorluğu Tarihi (Die Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt)* adlı eseriyle 1827 yılında yayımlanmıştır. Bkz. Zeynep İnan Aliyazıcıoğlu, "Jakob Philipp Fallmerayer'in *Trabzon İmparatorluğu Tarihi* Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S: 22, 2017, s. 209 vd.; Ayrıca çok sayıda Rus bilim adamı sadece Trabzon değil işgalleri altındaki diğer Van, Erzurum ve bunlara komşu yerleşim yerlerine birçok arkeolojik ve etnografik çalışma yapmış, bilimsel seferler düzenlemiştir. Bu nedenle Rusya'nın bu işgali bilimsel işgal olarak da adlandırılmıştır. Bkz. Pınar Üre, "Bizans Geçmişi, Rus Mevcudiyeti: Rus Arkeoloji Enstitüsünün Birinci Dünya Savaşı Sırasındaki Trabzon Keşif Gezisi", *Bizans'ın Öteki İmparatorluğu*, Ed. Antony Eastmond, ANAMED, İstanbul 2016, s. 228.

torluğu'nun etkisinden kurtulma yönündeki özelemlerini desteklemektedir. Osmanlı Devleti ise Fransız ve Türk diplomasisinin güçlü bağlarına rağmen I. Dünya Savaşı'nın başında Almanya ve Avusturya'nın müttefiki olup Rusya'ya savaş ilan eder. Böyle bir süreçte Trabzon'a yapılan arkeolojik keşif gezisi, araştırmacı Dmitri Starostin'in de ifade ettiği gibi yalnızca bilimsel değil bir dereceye kadar da politik bir karakter kazanır.²⁵ Burada bir parantez açarak şunu da belirtmek gerekir: D. Starostin'in söylediği gibi, Trabzon'a yapılan bir arkeolojik gezide, bu savaşın barbarlığa karşı yapılan bir savaş olarak adlandırıldığı bir durumda, askeri başarıların yanı sıra savaşta böyle faaliyetlere yer veren uygar bir ülke olarak Rusya'nın görüntüsü de önemlidir. Bu nedenle savaşın devam ettiği pek çok alanda yetkililerin asıl görevi fethedilen bölgelerin kültürel mirasını korumaktır.²⁶ Ayrıca bu görevle Rus arkeologlar Bizans mirasının kurtarıcıları olarak algılanırken Rusya da fethettikleri bölgelerde kültürel mirasa sahip çıkarak uzun sürecek bir savaşta medeniyetin koruyucusu rolünü almak istemektedir.²⁷ Rus birlikleri Trabzon'u askeri anlamda ele geçirdikten sonra Trabzon Askeri Bölgesi Şef vekilliğine atanan Sergey Mintslov'un bölgede daha çok arkeolojik yapı, kent tarihi ve ticaretiyle ilgilenmesi, elde edilmek istenilen bu rolün bir gereğidir. Nitekim göreve başladığında bölge komutanı Aleksey Schwarz kendisine, burada tarihi araştırmalar, kazılar için görevlendirildiğini ve bunun için kendisine her türlü imkânın sağlanacağını belirtir. Bu özel misyonla Trabzon'da bulunan S. Mintslov, Rus İmparatorluk Arkeoloji Derneği'nin finansmanı ile Grandük Aleksandr Mihayloviç tarafından güney Karadeniz sahillerindeki tarihi eserlerin tespiti için görevlendirildiği Rus Bizantolog Fyodor Uspenski başkanlığında bir heyetle birlikte Trabzon'da çalışmalar yürütür. Bu çalışmalar, Rus kalıcı egemenliğin oluşturulmaya çalışılan bilimsel alt yapısıdır.²⁸ Dolayısıyla Trabzon'a yapılan arkeolojik keşif gezisi bilimsel hedeflerin yanında siyasi hedefler de taşımaktadır. *Trabzon'dan Dönüş* romanında, arkeolojik bir keşfe gerek duyulmayan bir zamanda gezinin yapıldığını ifade eden sözler bu savı doğrular: *Kimse bu keşfe, ihtiyaç duymuyordu, özellikle de devrimden sonra arkeolojik*

²⁵ Dmitri N. Starostin, "Trapezundskaya ekspeditsiya 1916-1917 gg.", *Noveşaya istoriya Rossii*, 2014, s. 283.

²⁶ Starostin, a.g.m., s. 286. Dmitri Starostin, bu sözleriyle Rusya'nın savaşın devam ettiği alanlarda asıl görevinin fethedilen bölgelerin kültürel mirasını korumak olduğunu ifade etse de gelişmeler bunun aksi yönde seyretmiştir. Türklerin evlerini terk edip göçmeleri kentte büyük tahribat yaratmış; sivillerin evleriyle iş yerleri yağmalanmış, şehrin içme ve kanalizasyon sistemi tahrip edilmiş, kamuya ait valilik, belediye, camiler gibi müesseselerdeki eserler tahrip edilmiş ve önemli bir kısmı da Rusya'ya götürülmüştür. Daha detaylı bilgi ve Trabzon'dan götürülen eserlerin genel tasnifi için bkz. Veysel Usta, "İşgal Yıllarında Trabzon'da Yapılan Çalışmalar ve Rusya'ya Götürülen Eserler", *Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik*, Ed. Veysel Usta, Serander Yayınevi, Trabzon 2016, s. 126 vd. Ayrıca şehirdeki kültür dokusunu koruma projesinin daha çok şehirde yağma ve tecavüz girişimine dönüştüğüyle ilgili bilgi için bkz. Halit Dündar Akarca, "İşgal Döneminde Trabzon'da Rus Politikaları (1916-1918)", *Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik*, Ed. Veysel Usta, Serander Yayınevi, Trabzon 2016, s. 135; Ayrıca askerlerin kaldıkları her türlü binayı kötü kullanıp kilise ve camileri tuvalet gibi kullandıklarıyla ilgili bkz. Sergey Mintslov, *Trapezundskaya epopeya. Dnevnik*, Berlin 1922, s. 28; 196.

²⁷ Akarca, a.g.m., s. 252; ayrıca bkz. Üre, a.g.m., s. 229.

²⁸ Usta, a.g.m., s. 110; ayrıca bkz. Akarca, a.g.m., s. 251 vd.; Mintslov, a.g.e., s. 12.

toplumun yüksek hamilerini kaybettiği bu zamanda ihtiyaç duymuyordu. Trabzon'un ve tüm bu toprakların sonsuza dek Rusya'nın bir parçası haline gelmesi bir umut olsa da, son aylarda ordunun keni içinde ciddi bir şekilde ayrışması ve Rusya'nın hiç şüphe etmediği tüm mevkilerdeki yolsuzluk gibi pek çok endişe verici söylentiyle baltalandı. Trabzon'da veba felaketi sırasında bir ziyafet verildi (...) Trabzon dışındaki dağlarda görev yapan öncüler siperlerde kalmak istemiyor ve görevden ayrılıyorlardı. Ve sadece Türklerin savaşıma isteksizliği, Rus ordusunu Karadeniz'de boğulmaktan kurtardı.²⁹ Romanda geçen bu sözler keşif gezisinin olarak yanlış bir zamanda yapıldığına ve bu durumda keşif gezisinin tek hedefinin siyasi olduğuna dair okura öngörü sağlamaktadır. Nitekim iki kez Trabzon'u ziyaret eden F. Uspenski³⁰ de *Rus Arkeolojisinin Trabzon'daki Görevleri* (Задачи русской археологии в Трапезунде) adlı raporunda geçen şu ifadelerle arkeolojik keşif gezisinin siyasi hedeflerini ortaya koymaktadır: “Trabzon'un işgali ile önemli bir politik başarı elde ettik. Burada Anadolu kıyılarında tartışılmaz bir etkiye sahip olan en disiplinli politik güçle temas kurduk. Ayrıca Trabzon'a girmekle, önemli siyasi misyonu ve hedefleri olan Trabzon İmparatorluğu'nun başkentini de ele geçirmiş olduk.”³¹ Örneklerden anlaşıldığı üzere Trabzon arkeolojik keşif gezisi Rus bilim adamlarının siyasi ve askeri durumu nasıl kullanabildiklerinin ve bilimsel faaliyetlerini tanıtmak ve özellikle de Rus Bizans çalışmalarını geliştirmek için bundan maksimum faydayı elde etmeye çalışmalarının canlı bir örneğidir. Trabzon'a yapılan arkeolojik keşif gezisinde bilim adamlarının başat amacı, kültür ve bilimsel faaliyetlerin merkezi olan İstanbul'a ulaşmaktır.³² Keşfin amaçları ve keşif ekibinin başkanı Fyodor Uspenski'nin İstanbul'a dönüş planları göz önüne alındığında İstanbul'a ulaşma arzusu Rusya'nın da başlıca gayesidir.³³ O halde, Trabzon arkeolojik keşfi, Birinci

²⁹ Kir Buluçev, *Vozvraşçeniye iz Trapezunda*, Eksmo, Moskva 2006, s. 608.

³⁰ Rus Bizantolog F. Uspenski'nin *Trabzon Tarihi (Kuruluşundan Fethine Kadar)* (Oçerki İz İstorii Trapezundskoy imperii, 1929) eseri kitabın sonuna eklenmiş Trabzon'daki çeşitli abidelerin on bir resmiyle ölümünden sonra 1929'da yayımlanmıştır. Bu eserin yayımlanması 1914-1918 savaşındaki olaylarla yakından bağlantılıdır. 1916 Nisan ayında Rus orduları Trabzon'u ve çevresindeki geniş bölgeyi işgal ettiğinde Uspenski'ye Trabzon'un arkeolojik abidelerinin kayıt altına alınması ve korunması görevi verilmiştir. Bu görev nedeniyle Uspenski, 1916 ve 1917'nin olmak üzere iki yaz mevsimini Trabzon'da bir keşif başkanlığını yaparak geçirmiştir. 1918'de Rus ordularının bölgeyi ani bir şekilde tahliye etmesi onun çalışmasını aniden bitirmiş ve Trabzon arkeolojik çalışmasının sonlandırmasını engellemiştir. 1916 yılının başlangıcından incelenmekte olan eserin 1929'da yayımlanmasına kadar Uspenski, Trabzon'la ilgili çalışmasının raporları, Trabzon tarihinin çeşitli taslakları ve Trabzon belgelerinin bir tasviri ve yayını gibi bir kısım hazırlık niteliğinde eser basmıştır. A. A. Vasiliev, “The Empire of Trebizond in History and Literature”, *Byzantion*, 15 (1941), s. 352, 353.

³¹ Uspenski'den aktaran Starostin, *a.g.m.*, s. 286.

³² Starostin, *a.g.m.*, s. 283.

³³ Halit Dünder Akarca'nın ifade ettiği gibi, Rus İmparatorluğu'nun imparatorluk dışındaki ilmi araştırmalar merkezi olan İstanbul Rus arkeoloji Enstitüsü ilk saha araştırmalarından birini 1896 yılında Trabzon'da gerçekleştirir. Savaş başladıktan sonra da enstitü varlığını kâğıt üzerinde de olsa sürdürmüştür. Enstitünün müdürü, Trabzon Arkeolojik keşif gezisi heyetinin de başkanı olan Fyodor Uspenski, İstanbul'un işgaliyle yeniden ve daha güçlü bir şekilde İstanbul'a (Царград/Çargrad) dönüş planları yapmaktadır. Bkz. Akarca, *a.g.m.*, s. 251.

Dünya Savaşı'na girerken Rusya'nın İstanbul'u fethetme, buradaki Bizans anıtlarını yenileme hayallerinin ve bölgeyle ilgili gelecek tasarılarının bir uzantısıdır.³⁴

Söz konusu amaçlar neticesinde Trabzon'a yapılan arkeolojik keşif de Trabzon'un geçmiş mirasının Rusya'ya ait olduğu konusunu çözmek üzerine kuruludur. *Trabzon'dan Dönüş*'te roman kişileri yer yer Bizans mirasına vurgu yaparak ve Trabzon topraklarını bizim diye nitelendirerek okura bunu hissettirirler. Örneğin "İzmail" vapuru Trabzon'a yaklaştığında Profesör Avdeyev şehre ulaşmanın coşkusunu şu sözlerle dile getirir: "*İşte sonunda! -Profesör bir duraksamadan sonra bağırıldı.- Her biriniz için açık değil mi? Bu bizim kutsal topraklarımız, bu bizim Kudüs'ümüz!*"³⁵ Başka bir örnek de Andrey'in Trabzon'un ona ne anlam ifade ettiği sorusuna verdiği yanıtta Bizans mirasına dair yapılan bir hatırlatmadır: "*Profesör Avdeyev, Andrey'e sorar. -Trabzon'da kazı yapmak için Türkiye'ye gidiyoruz (...) Trabzon İmparatorluğu, bu sana bir şey hatırlatıyor mu? -Çok az şey. Bizans, Orta Çağ, Kraliçe Tamara...*"³⁶ Diğer bir örnekte Andrey Trabzon'da gece yürüyüşünde karşılaştığı askerlerle yaptığı konuşmada da Trabzon'un Rus toprağı olduğunu açıkça ifade eder: "*Andrey, -bu otelde yaşıyorum, çünkü bize bu oteli ayarladılar, biz genel olarak bir keşif gezisindeyiz, yerel tapınakları inceleyeceğiz, dedi. -Buradaki hangi tapınakları, burada sadece onların camileri var, dedi askerlerden biri -Yanılıyorsunuz, dedi Andrey. -Bu camiler bir zamanlar Ortodoks kiliseleri olarak yapılmıştı, sonra Türkler buraya geldi ve onları kendi ibadethanelerine dönüştürdüler. -İşte ben size söylüyorum, dedi ikinci asker. -Hepsi bizim toprağımız, Rusların.*"³⁷ Örnekler yazarın mevcut düzeni, geçmiş zaman süzgecinden geçirerek yaşadığı zamanı ve toplumsal koşulları korumaya yönelik toplum bilincini oluşturmada ve Rusların mevcut Panslavizm politikasını, "Üçüncü Roma"³⁸ iddiasını canlı tutmak

³⁴ Üre, *a.g.m.*, s. 228.

³⁵ Bulıçev, *a.g.e.*, s. 607.

³⁶ Bulıçev, *a.g.e.*, s. 599.

³⁷ Bulıçev, *a.g.e.*, s. 626.

³⁸ "Moskova-Üçüncü Roma" (Москва — третий Рим), ilk kez XV. yüzyılın sonunda öne sürülmüştür. Moskova ve tüm Rusya pikoposu Zosima, dünyanın sonundan bahseden ve vatandaşları gerçek Hristiyan olmaya çağırarak Moskova'ya "yeni Kudüs" adını verir. İlk öne sürüldüğü o günlerde düşünce, dini bir içeriğe sahiptir. Birkaç yıl sonra, Rus kilisesi başrahibi Simon Çij bunu Roma'ya benzetmiştir. Daha sonra Pskov manastırı rahibi Filofey, Rus otokrasisinin Bizans'taki sürekliliğini, Rus devletinin diğer ülkeler arasında önemli bir yer kazandığını vurgular. III. Vasili'ye resmi mektubunda Konstantin'in Knyaz, Aziz Vladimir'i kutsadığını hatırlatarak Bizans'la başlayan Moskova iktidarına vurgu yapar ve Rus egemenliğinin, büyük ataların emirlerine göre yönetilmesi gerektiğini belirtir. Filofey, burada Bizans kaynaklı kraliyet gücünün meşruiyetini vurgulamaktadır. Yani, Rusya'nın büyüklüğü ve ihtişamını Filofey, Roma ve özellikle Bizans İmparatorluğu'nun gücü ile karşılaştırır. Rus topraklarının tümü için tek bir kraliyet gücünün rolü üzerinde durur ve bu düşünce onun fikirlerinin merkezidir. Ona göre dünya hâkimiyetinin merkezi, ilk olarak Roma'dır, sonra ikinci Roma olarak İstanbul (Konstantinopol!)'dur. İstanbul'un fethinden sonra ise üçüncü Roma olarak Moskova vardır. Rus düşüncesinde Moskova, tüm dünyadaki adalet ve gücün merkezi, dünyayı adaletsizlikten kurtaracak olan Mesih'tir. Bu tür düşünceler XVIII-XIX. yüzyıllarda da araştırmacılar tarafından sürdürülerek Rusya'nın Doğu'nun hâkimi olma arzusu ekseninde "Üçüncü Roma" olma fikri olarak geliştirilmiştir. Bkz. Ye. A. Bauer, *İdeya "Moskva- tretiy Rim" v russkoy obşchestvennoy*

isteğinde, bir bakıma bu yönde ideoloji oluşturma çabasında olduğunu gösterir. Ayrıca bu ideolojiyi halkın duygusal reflekslerine yerleştirmek için kullandığı ilk basamak da Trabzon'un Bizans mirası olduğunu vurgulayan bilimsel kaynaklardır. Fyodor Uspenski'nin keşif gezisi bize bu öngörüğü sağlamaktadır. F. Uspenski de yazarın roman kişileri aracılığıyla dile getirdiği Bizans mirası vurgusuna *Trabzon Tarihi (Kuruluşundan Fethine Kadar)*³⁹ (Oçerki İz İstorii Trapezundskoy imperii) adlı kitabında şu sözlerle yer vermiştir: “*Türk hükümetinin kendine has tutumu, kendi dini ve diğer resmi idari yönleri gibi hususlar Avrupalı araştırmacıların Trabzon üzerinde araştırmalar yapmasına büyük zorluklar oluşturdu. Tamamlanmamış olan araştırmalar ise çoğu zaman Trabzon'un tarih ve medeniyeti ile ilgili olarak değişik fikirlerin doğmasına neden olsa da Trabzon İmparatorluğu'nun Bizans Konstantinopolis'in devamı olduğu bilinmekteydi.*”⁴⁰

Yukarıdaki örnekler yazarın birincil kaynaklara, olayların tanıklarının kitaplarına ve anılarına başvurarak titiz araştırmalar sonucunda romanı kaleme aldığını da göstergesidir. Buradan hareketle *Trabzon'dan Dönüş*'ün Joan W. Blos'un sözünü ettiği, kurgusal anılar, kurgusal aile tarihi, araştırmaya dayalı üç roman tipinden⁴¹ araştırmaya dayalı romana örnek olduğu da söylenebilir. Nitekim *Chronos Nehri* üçlemesinde anlattığı olayların tarihsel gerçekliği hakkında sorulan bir soruya verdiği yanıt bunu doğrulamaktadır: “*Tarihsel olayları tarihe uygun şekilde açıklamaya çalışıyorum. Ancak tarih çok yönlüdür. Ve çok bilinenli tarihsel bölümlerde kaynaklara bağlı kalmaya çalışıyorum.*”⁴² Kir Buluçev bu sözleriyle, romanlarında yerverdiği tarihi konular için kaynaklara başvurduğunu ifade ederek romanlarının güvenilir olduğuna da işaret eder. Nitekim romandan aktarılan örnekler de bunun açık bir ifadesidir: Yazarın Fyodor Uspenski'nin Trabzon'daki keşif gezisinden bahsettiği ve gerçekle örtüşen şu örnek, bu anlamda dikkat çekicidir: “*Trabzon'da geçen yaz ve sonbahardan itibaren Prof. Uspenski başkanlığında Petrograd Üniversitesi'nden üç arkeolog çalışıyor.*”⁴³ Yine başka bir örnekte okur, Profesör Avdeyev'in ekibiyle birlikte Trabzon'a ulaştığında söylediği şu sözlerden F. Uspenski'nin uzun zamandır

musli kontsa XV-naçala XVII vv.: oteçestvennaya istoriografiya XX stoletiya: monografiya, İzd., Nijnevartovskogo gosudartvennogo gumanitarnogo universiteta, Nijnevartovsk 2011, s. 3 vd.; ayrıca bkz. N.V. Sinitsina, *Tretiy Rim: İstoki i evolyutsiya russkoy srednevekovoy kontseptsii (XV-XVI vv.)*, İzd., İNDRİK, Moskva 1998, s. 11; 12 vd.; Ömer Kul- Oles Kulçinskiy, “Kiev Metropolitliği'nin 1686 Yılında Moskova Patrikliği'ne Bağlanmasına Dair Yeni Kaynaklar ve Tarihi Çelişkiler Üzerine Bir Tetkik”, *Türkiyat Mecmuası*, C: 26/1, 2016, s. 171.

³⁹ Asıl adı *Trabzon İmparatorluğu Tarihinden Denemeler* (Oçerki İz İstorii Trapezundskoy imperii) olan bu eser, Enver Uzun tarafından Türkçe'ye *Trabzon Tarihi (Kuruluşundan Fethine Kadar)* adıyla tercüme edilmiştir; çalışmamızda kaynak olarak da eserin bu tercümesinden faydalanıldığı için metin içinde de bu isimle kullanılacaktır.

⁴⁰ Fyodor İ. Uspenski, *Trabzon Tarihi (Kuruluşundan Fethine Kadar)*, Çev. Enver Uzun, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon 2003, s. 8.

⁴¹ Serkan Keskin, *Romanlarla Tarih Eğitimi ve Öğretimi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008, s. 51.

⁴² *Arhiv off-line interv'yu s Kirom Buluçevim*, <http://www.rusf.ru/kb/int2.htm> (Erişim Tarihi: Haziran 2019).

⁴³ Buluçev, *a.g.e.*, s. 604.

orada olduğu bilgisine erişir: “*Uspenski, Avdeyev’in keşif ekibini karşılamaya gelmedi, ancak çalışanlarından biri, yirmi beş yaşındaki mavi gözlü sarışın İvan İvanoviç’i göndermişti. (...) O, Uspenski’nin gezi heyetinin artık ikinci haftasında Altınbaşlı Meryemana Kilisesi’nin*⁴⁴ kazıları ile meşgul olduğunu ve bu nedenle bulunamadığını söyledi.”⁴⁵

Yazar diğer bir örnekte ise Komnenos Sarayı’nın kütüphanesiyle dikkat çektiğinden söz ederek bir yandan okurda sarayın kütüphanesiyle ilgili merak uyandırır, öte yandan da yine F. Uspenski’nin keşif çalışmalarına değinir: “*Avdeyev, Ortaçağ kroniklerinin çokça bahsettiği imparatorluk kütüphanesini bulmak için büyük bir umutla Komnenos Sarayı’nı inceledi. Kale boyunca her yerde Uspenski tarafından başlatılan ve kısa süre sonra terk edilen kazıların izleri vardı.*”⁴⁶ Başka bir örnekte ise yazar, okurda F. Uspenski’nin kitabını okuyormuş hissi uyandırır biçimde 1917 yazında F. Uspenski’nin Trabzon’a yaptığı arkeolojik geziye ve gezinin amacına yer verir: “*1917 yazında, Uspenski ve ekibi, Trabzon’un koruyucusu olduğu düşünülen St. Eugene kilisesindeki kazılarla meşguldü. Profesör, kilisede en kutsal olanın mezarını bulma hayali kuruyor, böylesi bir şansın Rum-Gürcü imparatorlarının mezarlarından çok daha büyük bir iz bırakacağına inanıyordu.*”⁴⁷ Diğer bir örnekte siyasi nedenlerle arkeolojik keşfin yarım kalışı F. Uspenski’nin kitabındaki bilgilerle örtüşür şekilde şu sözlerle okura aktarılır: “*Uspenski imparatorluk kalıntılarının bulunabileceğine inanıyordu, Çünkü Türkler genellikle Hristiyan cenazelerinin üstüne ahşap zeminler koyuyorlardı. Ancak bu keşifler, Rusya’nın Türkiye’ye karşı kazandığı zafere kadar ertelendi.*”⁴⁸ Nitekim F. Uspenski *Trabzon Tarihi (Kuruluşundan Fethine Kadar)* adlı kitabında bu geziyi ve gezinin yarım kalışını romandaki gibi yansıtmaktadır: “*Birinci Dünya Savaşı, imparatorluğun sınırlarına dâhil olan arazileri önümüze açtı. Bunun sonucunda da 1916-1917 yıllarının yaz aylarında Trabzon’a arkeolojik seyahatler düzenleme arzumu gerçekleştirdim. Trabzon’a iki seyahat yaptım. Birinci seyahatimde toplamış olduğum belge ve malzemeyi düzenleyip, saklamak için daha sonra geri döndüm. Tüm bunların Trabzon’daki tarihi eserlerin tanınması için yeterli olduğu düşünülebilir. Fakat umulmadık bir şekilde 1918 yılında Rus askerleri Trabzon ve çevresindeki işgal ettikleri topraklardan geri çekilmeye başladı. Bu beklenilmeyen durum, başlamış*

⁴⁴ Altınbaşlı Meryemana Kilisesi, bugün Trabzon Ortahisar’da Fatih Büyük Cami olarak bilinmektedir. Orta çağda şehrin en büyük kilisesidir. Kilisenin ilk kez İmparator Konstantin Dönemi’nde şehrin yönetimine atadığı yeğeni Hannibalianus tarafından MS 914 yılında yapıldığı daha sonra I. Andronikos (1222-1235) zamanında genişletildiği bilinmektedir. Trabzon’un fethinden hemen sonra da bu kilise camiye çevrilmiştir. Hamiyet Özen ve diğerleri, *Trabzon Kent İçi Kültür Varlıkları Envanteri*, Trabzon Valiliği İl kültür Turizm Müdürlüğü Yayınları, Trabzon 2010, s. 55.

⁴⁵ Bulıçev, a.g.e., s. 607.

⁴⁶ Bulıçev, a.g.e., 665-666.

⁴⁷ Bulıçev, a.g.e., 665. Uspenski, *Trabzon Tarihi (Kuruluşundan Fethine Kadar)* adlı kitapta St. Eugene Kilisesi’ndeki yaptığı kazıların beklediği sonucu vermediğini, bazı kemikler bulunduğunu ve bunlar, mezarın üst katındaki toprağa koyulmuş olduğundan kemiklerin St. Eugenes’e ait olduğunu düşündüğünü yazar. Bkz. Uspenski, a.g.e., s. 34-35.

⁴⁸ Bulıçev, a.g.e., s. 637.

olduğumuz işi yarım bıraktı."⁴⁹ Romanda yine başka bir örnekle, F. Uspenski'nin keşif sonrası amaçlarından da şu şekilde söz edilir: "*Keşif heyetinin başı ve Bizans çalışmalarında büyük bir otorite olan Profesör Uspenski, çömlek araştırmaları için toz toprağı kazmaktansa eski kiliselerin duvarlarında bulunan el yazı ve yazıtları incelemeyi tercih etmişti. Trabzon'dan döndükten sonra Uspenski, bu bölgenin çeşitli anıtları hakkında bir dizi makale ve Bizans İmparatorluğu tarihi üzerine bir monografi yayınlamayı amaçlamıştı. Uspenski'nin yazıtların tozunu almaya ve tapınakların kapılarını incelemeye hazır, ama bir kürek, bir fırça ve bisturiyi eline almakta yeteneksiz bir ekibi vardı.*"⁵⁰ Romanda sözü geçen bu gaye F. Uspenski'nin *Trabzon Tarihi (Kuruluşundan Fethine Kadar)* okurlarına yabancı değildir. F. Uspenski anılan kitabında Rus halkını Trabzon tarihi konusunda bilgi sahibi yapmayı amaçladığından, Trabzon'da ulaştığı tarihi eserlerle ilgili bilgileri İlimler Akademisi'ne gönderdiğinden ve sonrasında bu konuyla ilgili pek çok farklı makale yayınladığından bahseder.⁵¹ Dolayısıyla kurgulama aşamasında başvurulmuş kaynaklardan elde edilen bilgilerle romanın kurgusal evreni gerçeğe yaklaştırılmaktadır ve bu kaynaklardan sızan oryantalist söylemler romanın düşünce ortamını etkilemektedir.

Trabzon'dan Dönüş romanında; Trabzon'a yapılan arkeolojik keşif gezisine, Trabzon'un 1917 yılındaki ve geçmiş tarihindeki siyasi varlığına dair bilgi veren pek çok örnek bulmak mümkündür. Romanda 10. yüzyılın ilk yarısına ait Yunanca bir yazıt bulunur, yazıtı görünce Andrey'in yaklaşmış Rossiyski'ye yazıtın nadiren mi görüldüğünü sorduğunda aralarında geçen konuşma bunun bir örneğidir: *Andrey taş levhalardan inşa edilmiş bir deponun duvarının önünde çömelmiş olan Rossiyski'ye yaklaştı. -Ne buldun? diye sordu. Andrey. -Evet, bakınız, asistan! -Rossiyski arkasını dönmeden cevap verdi. - Bu onuncu yüzyıla ait bir Yunanca yazıt. Onuncu yüzyıl, büyük olasılıkla da ilk yarısına ait. -Bu nadir midir? dedi Andrey, Rusya'nın sahip olduğu yaratıcı derinliği ürkütmeden çekinerek. -Bu çok nadirdir. Trabzon İmparatorluğu 13. yüzyılın başlarında burada sağır bir Bizans eyaletiydi. Buraya ait başka bir 10. yüzyıl yazıtı bilmiyorum. Sadece bu korunabilmiş. Parmak uçlarıyla silinmiş Rusça harfleri okşadı. -Yazıt bulunduğunu görüyorum," dedi İvan İvanoviç. -Bunlardan burada binlerce var. İlk olarak, Hristiyanlar, Roma dönemindeki tapınakları yıkıp taşlarını kendi inşa ettikleri binalarda kullandılar, daha sonra⁵² aynı şekilde Hristiyan evleri, sarayları ve kiliseleri Türkler tarafından tahrip edildi. Kalan bir şey olması bir mucize.⁵³ Bu örnekte yazar okuru Trabzon'un kuruluşu ve Türkler tarafından alınışıyla ilgili bilgilendirir. Yine başka bir örnekte yazar okura Trabzon*

⁴⁹ Uspenski, *a.g.e.*, s. 9.

⁵⁰ Bulıçev, *a.g.e.*, s. 608.

⁵¹ Uspenski, *a.g.e.*, s. 9-10.

⁵² Tarihi kayıtlar, Hristiyanlık öncesi Trabzon şehrinde Roma dönemi ve öncesinde pagan dinlerini temsil eden birçok tapınak ve kült alanı olduğunu, fakat Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu tarafından resmi imparatorluk dini ilan edilmesinden sonra bu kült alanlarının yok edilerek yerlerine kiliselerin inşa edildiğini bildirmektedir. Konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Osman Emir, "Trabzon'da Önemli Bir Kült Merkezi: Boztepe Nâm-I Diğer Mithra/Mithrion Dağı", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 21, Trabzon 2016, s. 27-50.

⁵³ Bulıçev, *a.g.e.*, s. 610.

İmparatorluğu'nun kurucularının Gürcüler olduğu bilgisini verir: “*Biz Gürcüler tarafından kurulan Trabzon İmparatorluğu'nun kalıntılarını arıyoruz.*”⁵⁴ Romanın ilerleyen kısımlarında da ise anlatıcı tarihi bilgilerle uyum içinde Gürcülerle Trabzon'un siyasi ilişkisini okuyuyla paylaşır: “*1185'te meydana gelen Bizans'taki saray darbesi sırasında, İmparator Andronikos devrildi ve ona vahşice işkence yapıldı. Bizans darbelerini yapanlar, rekabet ve intikamdan korktukları için devrilen imparatorun yakın akrabalarını öldürmek ya da kör etmek için vakit kaybetmediler. Erkek varisleri öldürürken oldukça zalimce davrandılar. Böylece Andronikos'un iki küçük torunu Aleksey ve David'in korkunç bir kaderi vardı. Gizemli bir şekilde iki erkek çocuk Konstantinopolis'te kayboldu. Kısa bir zaman sonra akrabaları olan Gürcü Kraliçesi Tamara'nın sarayında görüldüler. Onların kraliçeyle akraba oldukları gerçeği, tüm kronik yazarlarınca ve kraliçenin çağdaşları tarafından bilinmekteydi (...) Bizans tahtının meşru mirasçıları olan Bizans prensleri Tiflis'te büyüdüler, belgelerde yansıtılan Kraliçe Tamara'ya ise hala diyorlardı. (...) Aleksey ve David Gürcistan siyasetinde bir koz olarak kaldı.*”⁵⁵ Romanda verilen bilgiye göre Gürcü Kraliçesi Tamara'nın Bizans İmparatoru Andronikos ile bir akrabalığı vardır ve onun devrilmesinin ardından torunları Aleksey ve David'e sahip çıkmıştır. Tamara'nın çocukları himaye etmesinin nedenlerinden biri de onları Gürcistan'ın geleceği için bir tür koz olarak kullanmak tutmuştur. Nitekim daha sonra bu tutumunun ödülünü alacaktır. Bu durum romanda Trabzon İmparatorluğu'nun nasıl kurulduğu bilgisiyle birlikte şöyle anlatılır: “*Ama daha sonra bir felaket oldu. Kudüs'ü kâfirlerden kurtarmak yerine tüm Batı Avrupa şövalyelerinin toplandığı bir sonraki Dördüncü Haçlı Seferi, bütün güçlerini Konstantinopolis'e karşı gönderdi. Bizanslılar böyle bir ihanete hazırlıklı değildi ve bu nedenle Haçlıların birleşmiş ordusu Konstantinopolis'e baskın düzenledi ve İmparatoru devirerek imparatorluğun bir dizi bağımsız mülke düşmesine neden oldu. İşte Kraliçe Tamara'nın en parlak dönemi geldi. Bir ordu hazırlayıp Karadeniz'in güney kıyısından batıya gönderdi, Bizans garnizonlarını fethetti ve valileri yok etti. Gürcü şövalyesi ordusundan cesur iki genç yan yana atın üstünde koşuyorlardı. Bizans tacının iki mirasçısıydı onlar. Gürcistan ordusunun başarılı seferi sona erdiğinde Tamara, Bizanslılardan sadece Andronikos'un ölümünün intikamını almakla kalmadı, aynı zamanda sahip çıktığı*

⁵⁴ Buluçev, *a.g.e.*, s. 601.

⁵⁵ Buluçev, *a.g.e.*, s. 605; Bilindiği üzere IV. Haçlı seferi sonunda İstanbul'un Latinler tarafından istilası ile Doğu Roma İmparatorluğu'nun hanedan üyeleri Aleksios Komnenos ve David Komnenos kardeşler imparatorluğu terk etmek zorunda kalmışlardır. O dönem Gürcü Krallığı'nın başında bulunan ve Komnenos kardeşlerin halası olan Tamara'nın desteğiyle Trabzon'u işgal ederek hanedan soyunu burada devam ettirmişler ve 1204 yılında Trabzon şehir merkezi olmak üzere Aleksios Doğu Roma İmparatorluğu'nun hanedan üyesi ve mirasçısı olarak Trabzon İmparatorluğu'nu kurmuştur. A. Hahanov, *Panaret'in Trabzon Tarihi*, Çev. E. Uzun, Trabzon 2004, s. 17-19; ayrıca bkz. W. Miller, *Son Trabzon İmparatorluğu*, Çev. N. Süleymanlı, Heyamola Yayınları, İstanbul 2007, s. 11-14; S. P. Karpov, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, Çev. E. Uzun, Kültür Bilimler Akademisi, İstanbul 2016, s. 133 vd.; İ. Tellioglu, *Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*, Serander Yayınları, Trabzon 2009, s. 23-27; Antony Eastmond, “Trebizond İmparatorluğu”, *Bizans'ın Öteki İmparatorluğu*, Ed. Antony Eastmond, ANAMED, İstanbul 2016, s. 48.

çocuklar için Trabzon'un merkezi ile birlikte Karadeniz'in güney kıyısı boyunca geniş araziler elde etti."⁵⁶

Başka bir örnekte yazar, Aleksey ve David ile ilgili bilgiler vermeye devam eder ve Trabzon'un onların hâkimiyetiyle ulaştığı gelişmişlik noktasını vurgular: "*David ve Aleksey'e, Trabzon İmparatorluğu'nun imparatorları olarak taç giydirildi. Onların torunları, varlığı boyunca düşmanları tarafından sömürülmesine rağmen, bu küçük imparatorluk sayesinde çeyrek bin yıl Trabzon'a hükmetti. İmparatorların usta ve kurnaz politikası, Trabzon elitlerinin çok uluslu ticaret gücü, komşuların karmaşık ve birbirleriyle çelişen çıkarları sayesinde Trabzon'un bağımsız kalmasını, ticaret yapmalarını, balık tutmalarını, toprakları sürmelerini, saraylar inşa etmelerini, kiliseler yapmalarını, kitaplar yazmalarını, şarkılar söylemelerini mümkün kıldı.*"⁵⁷

Yine başka bir örnekte yazar Trabzon'un Rus birlikleri tarafından işgal altında olduğunu da anlatıcı vasıtasıyla şu sözlerle okura aktarır: "*1916 yaz saldırısında Rus birlikleri tarafından işgal edilen Trabzon, ön saflarda bir şehir olarak kaldı.*"⁵⁸

Yazar diğer bir örnekle Trabzon halkının keşifçilere yaklaşımına⁵⁹, anıtların tarihsel süreçte nasıl dönüştürüldüğü vb. konularına da yer verir: "*Trabzon, Avrupalılardan çok Asya kökenli, savaşın perişan ettiği, ancak henüz yıkamadığı şehir gibi bir şehir İvan İvanoviç, otelin yakınında bulunan ve Trabzon İmparatorluğu'nun zamanında yarı resmi bir organı olan Altınbaşlı Meryemana Katedrali'nden*⁶⁰ *bir geziye başladı. Tapınak bir zamanlar camiye çevrilmişti.*"⁶¹

Ayrıca başka bir örnekle yazar okuru, hem arkeolojik keşifler sırasında sadece Türklerin değil Rumların da sorun çıkardığına⁶², hem de Türkler ve Rumlar arasındaki sıkıntıların varlığına dair bilgilendirir: "*Sonra arkeologlar Rumların aç*

⁵⁶ Bulıçev, *a.g.e.*, s. 605-606. Konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. J. P. Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, Çev. A.C. Eren, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s. 45-51.

⁵⁷ Bulıçev, *a.g.e.*, s. 606.

⁵⁸ Bulıçev, *a.g.e.*, 604.

⁵⁹ Trabzon halkı, özellikle Rum kesimi keşif için sıkıntılar çıkarsa da, vaktiyle camiye çevrilen kiliselerde çalışma yapılmasına karar verildiğinde Grandük Nikolay Nikolayeviç'in 30 Mart 1916 yılında ilan ettiği cephe geresinde Rus araştırmacıların çalışabileceklerine dair bildiri gereğince Trabzon'daki kiliseden camiye çevrilen tüm ibadethaneler Müslümanların ibadetine kapatılıp arkeoloji heyetinin kontrolüne bırakılır. Bkz. Mintslov, *a.g.e.*, s. 45.

⁶⁰ 1817-1819 yılları arasında Trabzon'a bir gezi düzenleyen P. Minas Bijişkyan, Altınbaşlı Meryemana Kilisesi'nden söz ederken şu ifadelerle yer vermektedir: "*Ortahisar Cami kalenin orta kısmında bir binadır. ... Altınbaş adını taşıyan bu eski kilise, kitabesini bulamadıkça da Iustinianus zamanında yapılmış ve Aleksios tarafından tamir edilmiş olmalıdır. Binanın umumi görünüşü muhteşem ve azamettir. Baş mihrabın yeri geniş ve aydın, duvar ve zemin mermerle döşelidir. Kral tahtı güney tarafta, kemerli güzel camekânın yanındadır*". P. M. Bijişkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarihi ve Coğrafyası (1817-1819)*, Çev. H. D. Andreasyan, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1969, s. 46.

⁶¹ Bulıçev, *a.g.e.*, s. 636.

⁶² Keşif heyeti, hem heyetin kendi aralarındaki anlaşmazlıklar, hem işgal kuvvetleri komutanlığıyla yaşadıkları ihtilaflar, hem de Müslümanların göçünden sonra geride kalan Rumların çalışmaları engelleme tutumlarından dolayı sıkıntılar yaşamıştır. Bkz. Usta, *a.g.m.*, s. 112; ayrıca bkz. Akarca, *a.g.m.*, s. 253.

gözlerle onları karşıladığı Aziz Eugene⁶³ tapınağını ziyaret ettiler. Rumlar İvan İvanoviç'e şikâyetlere başladılar. İvan İvanoviç ise yerli Türklerin Rum bekçiyi ölümle tehdit ettiğini söyledi. Aziz Eugene bir zamanlar Trabzon'un koruyucusuydu ve tapınağı imparatorlukta ilk Hristiyan mabedi olarak kabul edildi, ancak çok sayıda değişiklik ve uzantılarla değiştirildi⁶⁴. Katedralin yanında duran minare çok tuhaf görünüyordu (ince ve müezzin balkonlu). Eugene Kilisesi'nden yürüyerek turmandıkları kale, kalın duvarlarla çevrili, neredeyse tüm uzunluğu boyunca korunmuş derin bir hendekle çevrili küçük, düzensiz bir alan idi. Andrey, duvarların ve harap olmuş kulelerin görkeminden hareketle böyle küçük bir kentin neden bir imparatorluğun başkenti olduğunu anladi. Trabzon duvarları çok yüksek, bulutların içine o kadar yakındı ki Aziz İonn kuleleri, kulelerin tepesi ve ana kulesiydi. Tarihçiler için, Türk egemenliği sırasında kale girişine yalnızca resmi işler için izin verildi, oraya yerleşmek, kırmak ya da bir şey inşa etmek yasaktı. Bu yüzden imparatorların ikameti Müslümanlar tarafından tahrip edilmedi. Artık kale, ordu depolarının ve komutanın ofisinin orada bulunması nedeniyle, Rus askerleri tarafından yoğun bir şekilde dolduruldu.⁶⁵ Bu örnek aynı zamanda Trabzon'un demografik yapısını da ortaya koymaktadır. Rum, Rus, Türk, Ermenilerin geçtiği tüm sınırlar, roman boyunca kentin nüfusunu açık şekilde yansıtır ve bu halkların Trabzon'daki iç içe geçmiş varlığını mercek altına alır. Nitekim o yıllarda Trabzon, ağırlıklı olarak Müslüman nüfusa sahip olsa da Rum ve Ermenilerin yanısıra muhtelif ülke vatandaşlarının da bulunduğu demografik açıdan zengin bir Osmanlı şehri olarak dikkat çeker.⁶⁶

1917 yılı Trabzon'unu okuduğumuz *Trabzon'dan Dönüş* romanı sosyal yapı açısından değerlendirildiğinde de şehrin oryantal çekiciliği, güzelliği, güvenliği, temizliği vb. konularda çok fazla bulguyla karşılaşılır. Örneğin, Andrey ve keşif ekibi Trabzon'a vardığında şehirle ilgili ilk teşhisleri şu ifadelerle yansıtılır: “*Burası tam gerçek bir Asya'ydı: hareketli, meraklı, inatçı*”.⁶⁷ Yazar romanın ilerleyen

⁶³ Trabzon'da Aziz Eugene'nin hayatı hakkındaki bilgilerimizi daha çok Hristiyanlığın bölgede yayıldığı II. ve III. yüzyıllardan çok sonra oluşturulan Hristolojik edebi ürünlerde görmektedir. Bu edebi türlerin başında Hristiyan dinine mensup azizlerin hayat hikâyelerinin anlatıldığı *Hagiografyalar* ve *Passiolar* gelmektedir. Bkz. Murat Keşiş, “Ortaçağ Trabzon’unda Aziz Eugenios Kültü”, *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dini Hayat Sempozyumu*, C: 2, Ed. Ş. Saylan-B. Saylan, Değişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 1243.

⁶⁴ Hristiyanlığın ilk azizlerinde biri olarak kabul edilen Aziz Eugene Roma'nın üçüncü yüzyılın sonunda Hristiyanlara karşı uyguladığı zulümden kaçarak Trabzon'un güneyindeki yüksek kesimlere saklanmıştı. Ancak Eugene saklandığı yerde Roma askerleri tarafından yakalandıktan sonra önce işkence edilmiş ardından da öldürülmüştür. Bu tarihten sonra Trabzon'da Hristiyanlığın önemli bir kültü haline gelen Aziz Eugene aynı zamanda Trabzon kentinin koruyucu azizi haline gelmiştir. Aziz Eugene'nin hayatı ve ölümü hakkında daha fazla bilgi için bkz. Jan Olof Rosenqvist, “Local Worshipers, Imperial Patrons: Pilgrimage to St. Eugenios of Trebizond”, *Dumbarton Oaks Papers*, S: 56, 2002, s. 194 vd.; Jan Olof Rosenqvist, *The Hagiographic Dossier of St Eugenios of Trebizond in Codex Athous Dionysiou 154, A Critical Edition with Introduction, Translation, Commentary and Indexes*, Uppsala 1996.

⁶⁵ Buluçev, *a.g.e.*, s. 637-638.

⁶⁶ Akarca, *a.g.m.*, s. 134.

⁶⁷ Buluçev, *a.g.e.*, s. 604.

kısımlarında tekrar Trabzon'un Asya kökenli oluşuna şöyle vurguyu yapar: “*Trabzon, Avrupalılardan çok Asya kökenli, savaşın perişan ettiği, ancak henüz yıkamadığı şehir gibi bir şehir.*”⁶⁸ Yazar ayrıca romanda Trabzon'un doğal güzelliğinden başkışı Andrey aracılığıyla övgüyle söz eder. Andrey'in Trabzon'un güzel kıyılarını ilk gören olabilmek için gemi yolculuğu boyunca uykusuz kalışını anlatan şu sözler bunun romandaki en güzel örneğidir: “*Andrey uyumak istiyordu, çünkü geceleri, Türkiye'nin gizemli kıyılarını gören ilk kişi olmak için üç kez güverteye çıkmıştı.*”⁶⁹ Andrey, aynı zamanda Trabzon'a ulaşınca bir yandan şehrin güzelliğiyle büyülenirken, öte yandan da kendini çok şanslı hissetmektedir. Bu durum, romanda anlatıcı aracılığıyla şu sözlerle vurgulanır: “*Arkeologlar tarafından bilinmeyen, el değmemiş, gizemli ve dolayısıyla tekrar tekrar görülmek istenen, birçok sır saklayan bu topraklar Andrey'in önüne uzanmıştı. Sadece inanılmaz şans, koşulların muhteşem birleşimi Andrey Berestov'u buraya savurabilirdi ve yaşamının sonuna kadar böyle bir hediye için kadere teşekkür edecekti.*”⁷⁰ Başka bir örnekle “İzmail” vapurunun şehre yaklaşmasıyla anlatıcı Trabzon'un kendine özgü oryantal çekiciliğini de şu sözlerle aktarır: “*Ve işte sis yavaşça ve hüzünlü bir şekilde yana doğru süzülüyordu, perde aralandı ve Andrey Trabzon topraklarını gördü. Modern ticaret ve zanaat kenti olan Trabzon deniz boyunca bir vadi işgal etmişti. Orada evler çok çeşitliydi, çoğunlukla alçaktı, aralarında depolar ve atölyeler vardı. Sahil, kendini ön tarafta göstermiyor, daha ziyade gösterişsiz ve çöp yığınıyla örtülü şehrin arka tarafını işgal ediyordu. Dahası, düz bir verandaya tırmanırken Trabzon'un eski kısmı; dar sokaklarıyla kiremit çatılı hoş evlerle, camilerle, minare sütunlarıyla, ortadaki çeşmelerle, küçük ve ansızın beliren meydanlarıyla, evlerin duvarlarının tek tük arkasında duran kale burçlarının uzantularıyla başlıyordu. Ve hepsinden öte, caddelerin, sokakların ve çıkmazların iç içe geçmesiyle Trabzon İmparatorluğu'nun kalesinin ve sarayının bulunduğu tepe yükseliyordu.*”⁷¹ Böylece yazar Trabzon'u okur için tasvirleriyle görselleştirir ve Trabzon'un 1917 yılında güzel bir Asya şehri olduğuna vurgu yapar. Ancak roman ilerledikçe bu güzel şehrin çok da kusursuz olmadığı anlaşılır. Örneğin Andrey ve arkadaşları Trabzon'a varınca Galata Oteli'ne yerleştirilirler. Otelle ilgili ilk gözlemlerle yazar, şehrin güvenlik durumuna dair ilk ipuçlarını verir: “*1917 yılının yaz aylarında Trabzon'daki Galata Oteli en rağbet gören kurumdur. Öyle ki buraya gelen general ve amiraller bile burada kalmayı şeref meselesi sayardı (...). Aslında, İvan İvanoviç'in uyardığı gibi otel, büyük vurguncular ve karanlık işadamları için bir sığınaktı. Bu yüzden, Galata'da, göğsüne ve balyalarına, mütevazı görünümlü çalışanlarına sahip bir arkeolojik keşif ortaya çıkması, geç teğmen Albay Metelkin'i görene kadar hizmet-çilere büyük bir sürpriz*

⁶⁸ Buluçev, a.g.e., s. 636.

⁶⁹ Buluçev, a.g.e., s. 614.

⁷⁰ Buluçev, a.g.e., s. 604.

⁷¹ Buluçev, a.g.e., s. 604. Komnenos hanedanına ait saray ve diğer önemli yapılarının büyük bölümünün bugün Trabzon Limanı'nın hemen gerisinde yükselen Boztepe'de bulunduğu bilinmektedir. Ancak imparatorluk sarayı ile birlikte birçok yapı günümüze kadar ulaşmamıştır. Bkz. Emir, a.g.m., s. 37-39.

yaşattı.”⁷² Yine başka bir örnekte Andrey’in gece yürü-yüşüne çıktığı sırada bir askerle arasında geçen konuşma şehirdeki güvenlik soru-nunu göstermesi açısından dikkate değerdir: “*Burada soygun ve cinayetler meydana gelir. Size bildirdiğim durum endişe verici, dedi devriye komutanı. -Neden şehir gayet huzurlu görünüyor, dedi Andrey. -Şimdi huzurlu görünüyor, dedi Teğmen, siz ordumuz buraya girdiğinde, bir yıl önce, buraya gelseydiniz, -Evet buradaydım, dedi ilk asker. -İnlemeler oluyordu. Kaç tanesi kesildi, kaç tanesi soyuldu, akıl almaz. -Kim soydu, anlamamıştı Andrey.-Türkler mi? -Hangi Türkler, Türkler buradan kaçtı, dedi teğmen.-Bunlar Rumlar.*”⁷³ Romanda askerlerin Andrey’i bir çeteye karşı uyarışı da güvenlik sorunlarına ilişkin diğer bir örnektir: “*Bu, korkunç bir insan olan Osman Gündüz’ün çetesi, siz, Andruşa, onun hakkında hiçbir fikriniz yok. Para için her şeyi yapabilirler.*”⁷⁴ Romana göre kentte afyon kullanan insanlar vardır ve bu da Trabzon için güvenliği tehdit eden başka bir durumdur: “*İvan İvanoviç, “Buradan iyi tütün götürürüz,” dedi. O bizde iyi gider. Ve daha da iyisi -afyon. -Afyon mu? Andrey şaşırıldı. -Doktorlar için mi? -“Afyon içen insanlar var.” -“Ama bu tehlikelidir,” dedi Andrey. -Kötü bir alışkanlık oluşturabilir.*”⁷⁵ Dolayısıyla bu örnekler 1917 yılında Trabzon’un çok da güvenilir bir yer olmadığı gerçeğini ortaya koyar. Ancak yazar her şeye rağmen şu sözleriyle okura Trabzon’un huzurlu ve korkusuz bir yanı olduğunu da mesajını verir: “*Araba huzurlu ve korkusuz Trabzon’un sokaklarına doğru ilerledi...*”⁷⁶

Trabzon’dan Dönüş romanında Trabzon’un ekonomik durumuna bakıldığında ise Rus işgali altındaki şehrin pekiyi durumda olmadığı, insanların ticaret ve kaçakçılıkla geçimlerini sağladıkları ifade edilmektedir. Aşağıdaki örnek bunu ortaya koymasından önemlidir: “*Tozlu Trabzon’un tüm otelleri, çeşitli davalara gelen Rus memurlarla dolup taşıyordu (...) Trabzon’da soyulacak/yağmalanacak bir şey yoktu, olsa bile bir yıl önce ortadan kaybolmuştu, şimdi herkes ya ticaretle uğraşiyor ya da kaçakçılık yapıyordu.*”⁷⁷ Diğer bir örnekte Trabzonlu çocukların kıyafetleri üzerinden şehrin ekonomik durumuna dair bir çıkarım sunulur. Bu durum eserde şöyle yer bulur: “*Arabanın varlığı geziyi keyifli bir meşgaleye dönüştürdü. Ayrıca sıcak ve çok tozlu da değildi. Merkez caddeleri insanlarla doluydu. Kirli ve neredeyse çıplak çocuklar hemen motorun peşinden koştu, atladılar ve umutsuzca bağırdılar: “Bahşış ver!”. Araba huzurlu ve korkusuz Trabzon’un sokaklarına doğru ilerledi...*”⁷⁸

Trabzon’dan Dönüş romanında şehrin siyasi, sosyal, ekonomik, demografik yapısı yanında, enerji kaynaklarına, temizlik durumuna ve iklimine dair bilgiler de

⁷² Buluçev, a.g.e., s. 613.

⁷³ Buluçev, a.g.e., 626; Rus işgalinin ardından Türklerin zengin kesimi Trabzon’u terk etmiş ve Rumlar geride kalan Türklere karşı yağmacılık yapmıştır. Bölgede Türkler ve Rumlar arasında belirgin bir anlaşmazlık söz konusudur. Bkz. Üre, a.g.m., s. 231; Yakov Kefeli, *Amlar (1916-1919)*, Çev. Erdoğan Altınkaynak, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013, s. 80, 89.

⁷⁴ Buluçev, a.g.e., s. 649.

⁷⁵ Buluçev, a.g.e., s. 611.

⁷⁶ Buluçev, a.g.e., s. 636.

⁷⁷ Buluçev, a.g.e., s. 607.

⁷⁸ Buluçev, a.g.e., s. 636.

sunulur. Aşağıdaki örnekler söz konusu durumlara dair fikir sahibi olmamızı sağlayacaktır. İlk olarak romanda Andrey'in söylediği şu ifadeler enerji kaynaklarının yetersizliğine dair açık bir örnektir: “*Trabzon’da elektrik gücü yetersiz çalışıyordu, istasyon istendiğinde kapantıyordu. Akşamları, voltaj düşüyordu ve ışıklar loş bir şekilde yanıyordu. Sonra mumlar veya gaz lambaları getirildi.*”⁷⁹ Şehrin temizlik açısından nasıl görüldüğüne de yazar, Galata Otelini basan böcekler üzerinden yer verir. Şehirde böcekler yüzünden uyumaya yer olmadığını şu sözlerle vurgular: “*Andrey mücadelenin boşuna olduğunu anlayarak yataktan fırladı, Galata Oteli’ndeki böcekler Yalta ve Simferopol böceklerinden daha fazla ve daha kötüydü. (...) Moskova Üniversitesi’nin keşif gezisinin tüm üyeleri zamanında kahvaltıya geldi ve böcekler yüzünden kimse yeterince uyuyamamıştı.*”⁸⁰ Başka bir örnekte ise yazar şehrin iklimine dair bilgi verilir ve havanın sıcak günlerinde şehrin yaşanamayacak hale geldiği şöyle ifade edilir: “*Kavurucu bir günün ardından sıcak bir akşamdı. Filistin’den ya da Mısır Çölllerinden bir yerden sıcak bir hava dalgası gelmişti. Trabzon’un üzerinde bir toz bulutu asılı duruyordu, öğleyin insanlar ölü sinekler gibi sürünüyor, zar zor adımlayarak günü gölgede geçirmeye çalışıyordu.*”⁸¹

Yazar incelikli gözlemleriyle yukarıda yer verdiği tüm örnekler üzerinden 1917 yılı Trabzon’unun geçmişine kapı aralar; böylece okur gerek jeopolitik konumu, gerek siyasî ve ekonomik varlığıyla Trabzon’un tarihsel gelişim süzeci içinde Karadeniz kıyılarında kilit bir şehir olduğuna tanık olur.

Sonuç

Teknolojinin hızlı bir şekilde ilerleyip bütün alanlara sirayet etmesiyle birlikte okuru bilim kurgu romanlarıyla tanışır. Yazarların bilimle düş gücünü birleştirerek yaratıcı arşivlerini oluşturduğu bilim kurgu romanları; bilim, yazarın düş gücü ve eserin geleceğe yönelik verdiği yeni fikirler sacayaklarından meydana gelir. Böyle bir sacayağında bilimin esaslarından güç alınarak oluşturulan kurgusal dünyanın, romanın, güvenilir ve didaktik bir kaynak olarak üstlendiği rol önemlidir. Rus edebiyatında farklı tarihsel süreçlerde dönemin getirdiği toplumsal ve siyasî koşulların etkisi altında gelişen bu didaktik türün en güzel örnekleri oryantalist yazar Kir Bulıçev’e aittir. Kir Bulıçev’in bilim kurgu romanları arasında, Şubat ve Ekim Devrimi, Birinci Dünya Savaşı ve İç Savaşı konu alan, *Chronos Nehri* adlı bilim kurgu üçlemesi dikkat çekicidir. Üçlemenin son romanı olan *Trabzon’dan Dönüş*’te yazar 1917 yılı Trabzon’una ve tarihsel süreç içinde Trabzon’un dönüşümüne dikkat çeker. *Trabzon’dan Dönüş* romanı bu sayede Trabzon’un siyasî, sosyal, kültürel ve demografik atmosferinden izler taşır. Romanda verilen tüm bilimsel bilgiler, Trabzon’a ve tarihsel sürece dair pek çok izlenim, romanın didaktik yönünün de yansımasıdır. Diğer bir deyişle, bireyin bilinç düzeyinde yazarın araştırma, tecrübe, gözlem ve birikimleriyle inşa edilen bu roman, kültürel öğelerin taşıyıcısı olarak karşımıza çıkar.

⁷⁹ Bulıçev, *a.g.e.*, s. 671.

⁸⁰ Bulıçev, *a.g.e.*, s. 633.

⁸¹ Bulıçev, *a.g.e.*, s. 670.

Eserde başvuru kaynağı olarak kullanıldığı anlaşılan kaynaklardan sızan oryantalist söylemlerin (özellikle Rus Bizantolog Fyodor Uspenski'nin çalışmaları) az da olsa romanın düşünce ortamına etkisinden söz etmek mümkündür. Eserini, zamanda yolculuk yapılabilemsi üzerine kurgulayan yazar, Trabzon'daki keşiflerle ilgili verdiği bilgilerle şehrin geçmişi üzerinden halkın ideolojik bilincini geleceğe yönelik güdüleme taktiği izlediği söylenebilir. Nitekim bu romanda yazar bilinçli bir çabanın ürünü olarak konu zeminine belli hipotezler yerleştirmiştir. Kimi dolaylı kimi doğrudan yerleştirilen, Trabzon'un Rus toprağı olduğu, Bizans mirası olduğu gibi hipotezleriyle yazar, Panslavizm politikasına güç kazandırmak için okurun zihninde Üçüncü Roma iddiasını canlı tutmak istegindedir. Kaldı ki yazarın tarihçi olmasına da dayanarak romanın zeminine yerleştirdiği böyle bir ideoloji, okurun bilinç düzeyine bırakılıyor olsa da, taraflı ve gerçeklikten uzak bir görüşü temsil etmektedir.

KAYNAKLAR

AKARCA, Halit Dünder, “İşgal Döneminde Trabzon'da Rus Politikaları (1916-1918), *Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik*, Ed. Veysel Usta, Serander Yayınevi, Trabzon 2016, ss. 133-144.

ALİYAZICIOĞLU İNAN, Zeynep, “Jakob Philipp Fallmerayer'in *Trabzon İmparatorluğu Tarihi* Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 22 (2017), ss. 209-226.

ARHİV OFF-LİNE İNTERV'YU S KİROM BULIÇEVİM, <http://www.rusf.ru/kb/int2.htm> (Erişim Tarihi: Haziran 2019).

BAHTİN, Mihail, Freydzim, *Formal'ny metod v literaturovedenii*, Marksizm i filozofiya yazıka. Stat'i, Labirint, Moskva 2000.

BAUER, Ye. A., *İdeya “Moskva- tretiy Rim” v russkoy obşçestvennoy misli kontsa XV- načala XVII vv.: oteçestvennaya istoriografiya XX stoletiya: monografiya*, İzd., Nijnevartovskogo gosudartvennogo gumanitarnogo universiteta, Nijnevartovsk 2011.

BIJİŞKYAN, P. Minas, *Karadeniz Kıyıları Tarihi ve Coğrafyası (1817-1819)*, çev. H. D. Andreasyan, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1969.

BULIÇEV, Kir, *Vozvraşçeniye iz Trapezunda, Eksmo*, Moskva 2006.

ÇEKEM, Karun, *Bilim kurgu Edebiyatında Araçsallık – Özgürlük Gerilimi: Makine/İnsan*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2018.

EASTMOND, Antony, “Trebizond İmparatorluğu”, *Bizans 'ın Öteki İmparatorluğu*, Ed. Antony Eastmond, ANAMED, İstanbul 2016, ss.31-58.

EMİR, Osman, “Trabzon'da Önemli Bir Kült Merkezi: Boztepe Nâm-I Diğer Mithra/Mithrion Dağı”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 21, Trabzon 2016, ss. 27-50.

FALLMERAYER, Jakob, Philipp, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, Çev. A.C. Eren, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011.

GELLER, Leonid, *Vseleynaya za predelom dogmi: razmuşleniya o sovetskoy fantastike*, Overseas Publications Interchange Ltd, London 1985.

GERNSBACK, Hugo, "A new short of magazine", *Amazing Stories*, Vol. 1, No: 1, 1926, s. 3.

GERNSBACK, Hugo, "Fiction Versus Facts", *Amazing Stories*, Vol. 1, No: 4, 1926, ss. 291-292,

GLUŞÇENKO, Yevgeni "Naperegonki so vremenem", *Kir Bulıçev i yego druž'ya: memorial'nyy sbornik proizvedeniy Kira Bulıçeva i vospominaniy o nem yego družey*, sost. Kira Şosinskaya, Ye. Gluşçenko, Mihail Manakov, Lev Mints, Çelyabinskiy dom peçati, Çelyabinsk 2004, s s.103-134.

GUREVİÇ, Georgi, *Besedi nauçnoy fantastike*, Prosveşçeniye, Moskva 1991.

HAHANOV, H. *Panaret'in Trabzon Tarihi*, çev. E. Uzun, Ofset Matbaacılık, Trabzon 2004.

KARPOV, Sergey, Pavloviç, *Trabzon İmparatorluğu Tarihi*, Çev. E. Uzun, Kültür Bilimleri Akademisi, İstanbul 2016,

KARAGÖZ, Melda, "Işın Çağı Çocukları'nın Bilim Kurgununun Temel Kavramları ve Çocuk/Gençlik Yazını Bağlamında İncelenmesi", *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 3(4), 2015, ss. 41-48.

KEÇİŞ, Murat, "Ortaçağ Trabzon'unda Aziz Eugenios Kültü", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu*, C: 2, Ed. Ş. Saylan – B. Saylan, Değişim Yayınları, İstanbul 2016, ss. 1243-1251.

KEFELİ, Yakov, *Anılar (1916-1919)*, çev. Erdoğan Altınkaynak, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.

KESKİN, Serkan, *Romanlarla Tarih Eğitimi ve Öğretimi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008.

KOZMİNA, Yelena, "Fantastika načala XX veka v janrovom osveşçenii", *Nauçnyy dialog*, № 6, 2017, ss. 148-157.

KUL, Ömer - KULÇINSKIY, Oles, "Kiev Metropolitiği'nin 1686 Yılında Moskova Patrikliği'ne Bağlanmasına Dair Yeni Kaynaklar ve Tarihi Çelişkiler Üzerine Bir Tetkik", *Türkiyat Mecmuası*, c. 26/1, 2016, ss. 169-196.

LYAPUNOV, Boris "Fantastika i jizn', (O nauçno-fantastiçeskom oçerke)", *Voprosı literaturı*, № 12, 1959, ss.50-66.

MANAKOV, Mihail, "İstoriçeskaya dostovernost' romanov Kira Bulıçeva iz tsikla "Reka Hronos", *İzvestiya vıssih uçebnih zavedenii*, no 3, 2013, ss.100-113.

MANAKOV, Mihail, *Bibliografiya Kira Bulıçeva*, Çelyabinsk 1999.

MİLLER, William, *Son Trabzon İmparatorluğu*, Çev. N. Süleymangil, Heyamola Yayınları, İstanbul 2007.

MİNTSLOV, Sergey, *Trapezundskaya epopeya. Dnevnik*, Berlin 1922.

ÖZEN, Hamiyet ve diğerleri, *Trabzon Kent içi Kültür Varlıkları Envanteri*, Trabzon Valiliği İl kültür Turizm Müdürlüğü Yayınları, Trabzon 2010.

ROSENQVİST, Jan Olof, *The Hagiographic Dossier of St Eugenios of Trebizond in Codex Athous Dionysiou 154, A Critical Edition with Introduction, Translation, Commentary and Indexes*, Uppsala 1996.

ROSENQVİST, Jan Olof, "Local Worshipers, Imperial Patrons: Pilgrimage to St. Eugenios of Trebizond", *Dumbarton Oaks Papers*, 56, 2002, ss. 191-212.

SCHOLES, Robert, *Structural Fabulation: An Essay on the Fiction of the Future*, University of Notre Dame Press, Notre Dame, 1975, ss.11.

SİNİTSINA, N.V., *Tretiy Rim: İstoki i evolyutsiya russkoy srednevekovoy kontseptsii (XV- XVI vv)*, İzd., İNDRİK, Moskva 1998.

SOMER, Pelin Melisa, *Mimarlık ve Bilim kurgu Edebiyatında Mekân Okumaları*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

STAROSTİN, N. Dmitri, "Trapezundskaya ekspeditsiya 1916-1917 gg.", *Noveşşaya istoriya Rossii*, 2014, ss. 283-291.

Tayna vsevdonima: kak uçeny İgor Mojeiko stal pisatelem Kirom Bulıçevım, <https://www.eg.ru/culture/663183-tayna-psevdonima-kak-uchenyy-igor-mojeiko-stal-pisatelem-kirom-bulychevym-059780/> (Erişim Tarihi: Mayıs 2019).

TELLİOĞLU, İbrahim, *Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*, Serander Yayınları, Trabzon 2009.

TSVETKOV, Yevgeni, "Nauçnaya fantastika i nauçnoye predvideniye", *Vestnik severnogo (arktiçeskogo) federal'nogo universiteta. Seriya: gumanitarnıye i sotsial'niye nauki*, No: 1, 2008, ss. 49-54.

Türkçe Sözlük: 1 A-J, Haz., İsmail Parlatur, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfişkar, Belgin Tezcan Aksu, Seyfullah Türkmen, Yaşar Yılmaz, 9. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

USTA, Veysel, "İşgal Yıllarında Trabzon'da Yapılan Çalışmalar ve Rusya'ya Götürülen Eserler", *Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik*, Ed. Veysel Usta, Serander Yayınevi, Trabzon 2016, ss. 109-132.

USPENSKİ, İ. Fyodor, *Trabzon Tarihi (Kuruluşundan Fethine Kadar)*, çev. Enver Uzun, Eser Ofset Matbaacılık, Trabzon 2003.

ÜRE, Pınar, "Bizans Geçmişi, Rus Mevcudiyeti: Rus Arkeoloji Enstitüsünün Birinci Dünya Savaşı Sırasındaki Trabzon Keşif Gezisi", *Bizans'ın Öteki İmparatorluğu*, (Ed. Antony Eastmond), ANAMED, İstanbul 2016, ss. 217-239.

VASILIEV, A. A., "The Empire of Trebizond in History and Literature", *Byzantion*, 15, 1941, ss. 316-377.

ZAHAROV, Anton, "İgor Mojeiko i Moskovskaya şkola vostokovedeniya", *Yugo-vostoçnaya aziya: aktual'niye problemi razvitiya*, tom 1, No: 1 (38), 2018, ss. 5-23.

